

จินตภาพกับการตีความ “ชาวประมง” ในรวมเรื่องสั้น และนวนิยายของ ประชاکม ลุนาชัย

Imagery and Interpretation of
“Chaopramong” [Fishermen]
from Prachakom Lunachai’s Short Stories
and Novels

ปาริชาติ คงสังข์^{1*} ยุรฉัตร บุญสนิที² และวรรณนะ หนูทิมื่น³
Parichart Kongsang^{1*} Yurachat Boonsanit² and Wanna Numun^{3*}

¹ นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000

² รศ., สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000

³ ผศ.ดร., ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปัตตานี 94000

* Corresponding author: e-mail: muukuunn@hotmail.com Tel. 084-9653572

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษากระบวนการทางจินตภาพกับการตีความ “ชาวประมง” ในเรื่องสั้นและนวนิยายของ ประชاکม ลุนาชัย เพื่อชี้ให้เห็นว่า ภาพ “ชาวประมง” ในวรรณกรรมของประชاکม ลุนาชัย ใช้กรอบการสร้างตัวละครด้วยวิธีการใช้กระบวนการจินตภาพที่เอื้อต่อการตีความจากตัวบท และบริบท ผลการศึกษาพบว่า การตีความสารจากตัวบทผ่านกลศิลป์ทางภาษาด้วยการใช้จินตภาพ ส่วนการตีความสารจากบริบทผ่านตัวบทกับทัศนคติ สังคมร่วมสมัยและภูมิหลังของผู้เขียน กลศิลป์ทางภาษาดังกล่าว เกิดเป็นกระบวนการจินตภาพที่แสดงอารมณ์ภายในของมนุษย์ซึ่งให้คำตอบว่า ความเศร้าอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์คือการที่จิตวิญญาณของมนุษย์ถูกทำลาย

คำสำคัญ: จินตภาพ การตีความ ตัวบท บริบท ภาพชาวประมง

Abstract

This article studied the processing of imagery and interpretation of “Chaopramong” from Prachakom Lunachai’s Short Stories and Novels so that the imagery of Chaopramong was defined through the process of the study. The framework of creating characters through the processing of imagery assisted the interpretation of text and context. The findings of the study showed that the interpretation of the text was through literary language via imagery, whereas the context was interpreted through text with attitudes from contemporary society and the author’s background. The literary language was the processing of imagery that showed human internal emotions which led to the conclusion that human’s greatest sorrow is the destruction of the human spirit.

Keywords: Imagery, Interpretation, Text, Context, Imagery of *Chaopramong*

บทนำ

วรรณกรรมปัจจุบันเป็นผลงานสร้างสรรค์รูปแบบหนึ่ง มีเนื้อหาอันเกิดจากโลกทัศน์ของนักเขียนที่มีต่อมนุษย์และวิถีของมนุษย์ในสังคมและนำมาถ่ายทอดด้วยกลศิลป์ที่แตกต่างกันไป วรรณกรรมของประชาคม ลูนาซัย สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตของชาวประมงที่มีความรู้สึกหรืออารมณ์ที่เต็มไปด้วยความหดหู่ ขมขื่น หรือโศกเศร้าในชะตากรรมชีวิตของตนเอง รวมไปถึงอารมณ์เหงา เศร้า เปล่าเปลี่ยวในภาพชีวิตที่แห้งเหี่ยว ประชาคม ลูนาซัย ถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้ด้วยจินตภาพหรือภาพในจิตซึ่งเป็นกลศิลป์ทางภาษา เป็นพลังที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ (ดวงมณ จิตรจำนงค์ 2527 : 162 อ้างอิงจาก I.A. Richards. 1965 : 171-223) กระทบความรู้สึกของผู้อ่าน

กลศิลป์ทางการใช้ภาษาเป็นสิ่งสำคัญของการสร้างงานวรรณกรรม ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2543 : 6-7) กล่าวถึงภาษาในวรรณคดี สรุปได้ว่า ภาษาของวรรณคดี คือ ภาษาที่บรรจงเลือกสรรมาเพื่อกระทบอารมณ์ การใช้ภาษาเพื่อบันเทิง หรือ จรรโลง หรือยก หรือกดอารมณ์ ยิ่งความรื่นเริงให้เกิดเพราะภาษา ยิ่งความโศกเศร้าให้เกิดโดยอาศัยถ้อยคำที่ใช้และโดยกลศิลป์ต่าง ๆ ภาษาที่ใช้ในวรรณคดีหรือวรรณกรรมจึงต้องเป็นภาษาที่เลือกสรรและสามารถสร้างอารมณ์สะเทือนใจอันจะเป็นพลังให้ผู้อ่านได้รับรู้และเข้าถึงคุณค่าของงานได้อย่างลึกซึ้ง เพราะหากไม่สามารถสร้างวรรณศิลป์ในงานได้ สารอันงดงามมีคุณค่านั้นก็ไม่มี ‘พลัง’ อันสมบูรณ์ที่จะสร้างความยิ่งใหญ่อมตะให้แก่งานเขียนนั้นๆ ได้ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. 2549 : 1-2)

ในฐานะนักเขียน ประชาคม ลูนาซัย ได้แสดงให้เห็นการใช้กลศิลป์ทางภาษาอย่างมีชั้นเชิง นักวิจารณ์วรรณกรรมมีความเห็นว่า ประชาคม ลูนาซัย ได้สังสมทักษะความชำนาญมาจนถึงขั้นที่สามารถตัดสินได้ว่ามีความเจนจัดและชำนาญเชี่ยวชาญในชั้นเชิงภาษา แม่นยำในความหมายของถ้อยคำอันส่งผลให้การสื่อความเกิดพลังทางความคิด สามารถสร้างและกระทบอารมณ์ความรู้สึกด้วยเรื่องราวที่น่าเสนอได้เป็นอย่างดี (ภาคย์ จินตมัย. 2543)

ในบทความนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งสมมุติฐานให้สอดคล้องกับความคิดเห็นของนักวิชาการและนักวิจารณ์ข้างต้นว่า วรรณกรรมของประชาคม ลูนาซัย เป็นวรรณกรรมที่มีพลังทางอารมณ์ ทั้งนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการนำเสนออารมณ์ของชาวประมงซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ในวรรณกรรมของประชาคม ลูนาซัย ที่มักจะสื่อให้รู้สึกถึงความลึกซึ้งของอารมณ์อันหดหู่สะเทือนใจเป็นอารมณ์ที่เกิดจากกระบวนการจินตภาพส่งผลให้เกิดการตีความใน 2 ระดับ คือ การตีความจากตัวบทและการตีความจากบริบท ภาพ “ชาวประมง” จึงมีความลึกซึ้ง เพราะไม่ได้แสดงให้เห็นเพียงภาพภายนอกของคนประกอบอาชีพชาวประมง แต่สื่อให้เห็นถึงจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ที่ถูกทำลายที่ซ่อนอยู่ภายในภาพ “ชาวประมง”

วิธีการวิจัย

การศึกษาจินตภาพกับการตีความ “ชาวประมง” ในรวมเรื่องสั้นและนวนิยายของประชาคม ลูนาชัย มีลำดับขั้นตอนของการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

1. ขั้รวบรวมข้อมูล

1.1 ศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวกับจินตภาพและการตีความจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.2 ศึกษาผลงานประเภทเรื่องสั้นและนวนิยายของประชาคม ลูนาชัย ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชาวประมงและได้รับรางวัลจำนวน 7 เล่ม ได้แก่ รวมเรื่องสั้นลูกแก้วสำรอง รวมเรื่องสั้นนาฏกรรมแห่งชีวิต รวมเรื่องสั้นคนเล็กหัวใจมึทึมา...มหาสมุทร นวนิยายฝั่งแสงจันทร์ นวนิยายคนข้ามฝัน นวนิยายกลางทะเลลึก และนวนิยายเขียนฝันด้วยชีวิต

1.3 ศึกษาบริบทแวดล้อมทางสังคม ประวัติและทัศนคติของผู้แต่ง เพื่อเป็นข้อมูลในการตีความสาร

2. ขั้วิเคราะห์ข้อมูล

นำเรื่องสั้นและนวนิยายของ ประชาคม ลูนาชัย ที่ได้รับรางวัลมาศึกษาตีความสารจากตัวบทและบริบท ดังนี้

2.1 การตีความภาพชาวประมงจากกระบวนการจินตภาพในตัวบท

2.2 การตีความภาพชาวประมงจากบริบท

3. ขั้สรุปผลและอภิปรายผลการวิจัย

3.1 สรุปผลและอภิปรายผลการวิจัย

3.2 เสนอผลการศึกษาโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

ภาพของชาวประมงเกิดจากการผสมผสานกระบวนการจินตภาพทั้งหมดเข้าด้วยกัน ทำให้ได้ภาพของชาวประมงที่ฉายให้เห็นความทุกข์ยากและสิ้นหวังในชีวิต ผู้วิจัยตีความภาพชาวประมง โดยพิจารณาจากตัวบทและบริบทได้ดังนี้

การตีความภาพชาวประมงจากกระบวนการจินตภาพในตัวบท

กระบวนการจินตภาพ เป็นกลวิธีการสร้างภาพชาวประมงให้เกิดขึ้นในจิต การตีความภาพชาวประมงจากกระบวนการจินตภาพในตัวบท พิจารณาจากชุดคำ ความเปรียบ และสัญลักษณ์ ดังนี้

การตีความจากชุดคำ ประชาคม ลุณาชัย ถ่ายทอดอารมณ์ของชาวประมงโดยใช้กระบวนการจินตภาพผ่านชุดคำที่แสดงอารมณ์เหงา เศร้า หดหู่ ได้แก่คำว่า *โดดเดี่ยว เดียวดาย อ้างว้าง ว่าเหว เปล่าเปลี่ยว เปลี่ยวเหงา เจียบเหงา เหงาเศร้า ทุกข์เศร้า แสนเศร้า รันทด ขมขื่น หดหู่ น้ำตา จากพราว คร่ำครวญ หวนไห้ ไร้วาง ส่วงเวาใจ เป็นต้น* รวมถึงคำที่ให้อารมณ์ความรู้สึกไปในทางเดียวกัน อาทิ *ทาส บาดแผล งานหนัก ต่ำต้อย อดกลั้น เผื่อฝัน ลำบาก ตรากตรำ ลำเค็ญ ยากเข็ญ ทุกข์ยาก เหนื่อยยาก อ่อนล้า กตชี เวรกรรม พนजर ตื่นตระหนก เป็นต้น* ชุดคำชุดนี้เป็นชุดคำที่ ประชาคม ลุณาชัย นำมาใช้ซ้ำกันในวรรณกรรมตลอดเวลาที่ต้องการจะสื่อให้เห็นถึงอารมณ์ของชาวประมง พิเคราะห์ได้ว่าเป็นชุดคำที่แสดงถึงอารมณ์อันน่าหดหู่ใจของมนุษย์ที่เกิดจากความต้องการสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ความเหงาที่เกิดจากความว่าเหว การพลัดพรากจากครอบครัว ความเจ็บปวดซึ่งเกิดจากสภาพแวดล้อมที่ทำให้รู้สึกเกิดความแปลกแยก โดดเดี่ยวและรู้สึกว่าสังคมไม่เป็นธรรม

ความรู้สึกเหล่านี้ ประชาคม ลุณาชัย ถ่ายทอดไว้ในวรรณกรรมหลายเรื่อง ตัวอย่างเช่น *นวนิยายกลางทะเลเล็ก* ประชาคม ลุณาชัย ให้ลูกเรือประมง ‘ปลิว’ รู้สึกเหงาทุกครั้งเมื่อต้องออกทะเล ดังข้อความว่า “*ปลิวรู้ว่าทะเลเป็นโลกที่เจียบเหงา แม้อาหารการกินจะล้นเหลือ แต่ใจหิวยากจะหาสิ่งใดมาเติมให้เต็ม*” (นวนิยายกลางทะเลเล็ก น.76) ผู้อ่านจะสังเกตได้ว่า ประชาคม ลุณาชัย ไม่ได้แสดงภาพที่น่าสงสารด้วยการกล่าวถึงความอดอยากยากจน เพราะมีการกล่าวถึง “*อาหารการกินล้นเหลือ*” แต่ถึงแม้จะกินอิ่มแต่สิ่งที่ขาดคือ “*ใจยังคงหิว*” ชุดคำทำนองนี้เมื่อเป็นภาพชีวิตของตัวละคร ประชาคม ลุณาชัย มักจะเสนอภาพควบคู่กับท้องทะเลเว้งว่างกว้างใหญ่ไม่ต่างจากอารมณ์ภายในใจของมนุษย์ อนุมานได้ว่า ตัวละครรู้สึกเหงา ว่าเหว ไปตามสภาพแวดล้อม

นวนิยายคนข้ามฝัน ให้รายละเอียดชาวประมงที่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากไต้ก๋งเรือ ดังข้อความว่า “*ไต้ก๋งแทบทุกคนสร้างผลงานให้ตัวเองบนความเหนื่อยยากของลูกน้อง ก้าวข้ามไปบนหยาดเหงื่อของคนอื่นอย่างไร้ความปราณี*” (คนข้ามฝัน น.262) จะเห็นว่า ประชาคม ลุณาชัย ใช้ถ้อยคำธรรมดาอย่าง “*ความเหนื่อยยาก*” และ “*หยาดเหงื่อ*” ซึ่งเป็นถ้อยคำธรรมดาแต่มีพลังในความรู้สึก ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชาวประมงส่วนหนึ่งซึ่งถูกเอารัดเอาเปรียบแรงกาย

การตีความจากความเปรียบ ประชาคม ลุณาชัย แสดงภาพชาวประมงผ่านความเปรียบในลักษณะต่าง ๆ แสดงถึงอารมณ์เศร้าที่มีรายละเอียดแตกต่างกันไป เช่น *เรื่องมหกรรมแห่งชีวิต* ถ่ายทอดความรู้สึกเจ็บปวดหดหู่ต่อชะตากรรมเมื่อออกสู่ทะเล ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “*ชาวประมงเป็นเชลยแห่งชะตากรรม เราถูกไล่ต้อนจากฝั่งแผ่นดินเกิดสู่สมรภูมิเหวี่ยงและเลือด เฝซึญหน้ากับข้าศึกที่ไม่มีทางเอาชนะและเราก็พ่ายแพ้...ถูกขังอยู่ในกรงแห่งความทรมาณ ตลอดกาล*” (มหกรรมแห่งชีวิต ใน *รวมเรื่องสั้นนาฏกรรมแห่งชีวิต* น.170) การใช้ความเปรียบแบบอุปลักษณ์เปรียบชาวประมงว่าเป็นเชลยแห่งชะตากรรมที่ถูกขังอยู่ในกรงแห่งความทรมาณ เปรียบสถานที่ทำงานว่าเป็นสมรภูมิเหวี่ยงและเลือด ทำให้เห็นว่าเมื่อ

ชาวประมงออกสู่ทะเลจะมีสถานะไม่ต่างจากนักโทษที่ต้องทำงานอยู่ในสนามรบซึ่งเต็มไปด้วยความเหน็ดเหนื่อย เจ็บปวด ความตาย และมองไม่เห็นอนาคต ข้อความที่กล่าวว่า “ไม่มีทางเอาชนะและเราก็พ่ายแพ้” เป็นภาพของความสิ้นหวัง หมดหวัง หมดกำลังใจในการต่อสู้ชีวิต

ไม่เพียงแต่ชะตากรรมที่เกิดจากการทำงานหนักเท่านั้น ชาวประมงยังถูกเอารัดเอาเปรียบแรงงานจากไต้ก๋งเรือบางคน ดังข้อความ “ไต้ก๋งเรือแทบทุกคนสร้างผลงานให้ตัวเองบนความเหนื่อยยากของลูกน้อง... บนกองกระดูกแห่งความยากเข็ญ ไต้ก๋งยืนตระหง่านและชูคออย่างสง่างาม” (นวนิยายคนข้ามฝัน น.262) ความเปรียบเทียบอุปลักษณ์ที่มีความหมายลึกกลงไปถึงหัวใจมนุษย์ เช่น กองกระดูกแห่งความยากเข็ญ เป็นความเปรียบที่ทำให้เกิดจินตภาพอันน่าสลดหดหู่ของคนกลุ่มหนึ่งที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูกขูดรีดเลือดเนื้อแรงงานจนเหลือเพียงกองกระดูกท่ามกลางความทุกข์ยากทั้งหมด น้าเสียงของสารแสดงให้เห็นถึงความทุกข์ทรมานอย่างเด่นชัด

ความรู้สึกเศร้าหดหู่จึงเป็นสิ่งที่ประทับลงในความรู้สึกและตามติดชีวิตของชาวประมงอยู่ทุกขณะ บางช่วงเวลาแม้เรือจะเข้าฝั่งไม่ต้องเสี่ยงภัยกลางทะเล แต่ชีวิตที่ขาดความแน่นอนก็มักจะขาดความมั่นคงในชีวิตเช่นกัน อารมณ์เศร้าจึงสะท้อนจากภาพของลูกเรือที่ไม่มีเงิน ไม่มีที่อยู่อาศัย เป็นคนร่อนเร่พเนจร ได้รับการดูแลจากสายตาคคนทั่วไป ดังตัวอย่าง

เมื่อหลายปีก่อน เราสี่คนเคยนอนกอดกายกันอยู่ข้างถนน ตีมิถินความหิวและห่มน้ำค้างยามดึกสงัด ครั้นพอรุ่งเช้าสะดุ้งตื่นขึ้นมา พบตัวเองถูกห่มคลุมด้วยสายตาดูแคลนของผู้คนที่เดินผ่านไปมา แต่มีอีกหลายครั้งที่เราขีดหน้ายิ้มเยาะโชคชะตา สลัดความหดหู่ทิ้งไป ถ่มความรู้สึกต่ำต้อยปลิวกระเด็นจากหัวอกพร้อมน้ำลาย เหยียบขยี้ซ้ำด้วยสันเท้าพร้อมกับหัวเราะเยาะความโสมมของชีวิต

(นวนิยายฝั่งแสงจันทร์ น.30)

ตัวอย่างข้างต้น ประชาคม ลุณาชัย นำความเปรียบเทียบบุคคลวัตมาใช้แสดงความรู้สึกทุกข์เศร้าได้อย่างจับใจด้วยข้อความ “ตีมิถินความหิว” และ “ห่มน้ำค้างยามดึก” ภาพกลุ่มลูกเรือที่นอนข้างถนนเป็นภาพที่ทำให้ผู้ผ่านไปมาดูถูกดูแคลน กริยา “สลัดความหดหู่” “ถ่มความรู้สึกต่ำต้อย” และ “หัวเราะเยาะความโสมมของชีวิต” แสดงออกถึงความรู้สึกเจ็บปวด ขมขื่น สิ้นหวัง ดังที่พวกเขาเองชีวิตตนเองว่า “ชีวิตพเนจรซึ่งไม่มีความหวัง แม้เพียงเส้นหญ้า” (นวนิยายฝั่งแสงจันทร์ น.75)

การตีความจากสัญลักษณ์ อารมณ์เศร้าของชาวประมงไม่ได้จำกัดเพียงการสื่อผ่านชุดคำและความเปรียบ ประชาคม ลุณาชัย ยังนำสัญลักษณ์มาเป็นสื่อในการแสดงอารมณ์ ด้วยการนำฝุ่นละอองและเศษไม้ไผ่หญ้ามาเป็นสัญลักษณ์แทนความต่ำต้อย ดังปรากฏในข้อความ “มหาชัยยิ้มรับการกลับมาของผมตั้งแต่ถนนหน้าศาลากลาง ฝุ่นละอองและเศษไม้ไผ่หญ้าก็คล้ายจะร้องทักทายผมด้วยความปราโมทย์” (คนโซ ใน รวมเรื่องสั้นลูกแก้วสำรอง น.75)

ภาพของฝุ่นละอองและเศษไม้ใบหญ้าที่หล่นเกลื่อนอยู่บนพื้นถนนเป็นสัญลักษณ์สำคัญของเรื่อง เพื่อแทนความรู้สึกยินดีที่ได้พบกับลูกเรือประมงผู้ที่เคยจากไปแล้วหวนกลับมาเยือนอีกครั้ง ทั้ง ฝุ่นละออง เศษไม้ใบหญ้า และลูกเรือ จึงเปรียบเสมือนเพื่อนแท้ที่คอยเคียงข้างเมื่อจากกันก็เศร้าหมอง เมื่อกลับมาที่ร่วมยินดี การนำฝุ่นละอองที่สกปรกและเศษไม้ใบหญ้าที่ไร้ค่ามาเปรียบว่าเป็นเพื่อนกลายเป็นสัญลักษณ์แสดงความเสมอภาคระหว่างฝุ่นละอองและเศษไม้ใบหญ้ากับชาวประมง นอกจากนี้ ยังมีการใช้ กอสวะ และ พินเปลือกหอย มาเป็นสัญลักษณ์แทนความต่ำต้อยไร้ค่าของกลุ่มคนอาชีพนี้

เมื่อพิจารณาอารมณ์ ความรู้สึก ของชาวประมงผ่านชุดคำ ความเปรียบ และสัญลักษณ์ จะพบว่า กระบวนการจินตภาพทั้ง 3 ส่วน ปรากฏอยู่ทุกส่วนทั้งชื่อเรื่อง ได้แก่ คนโซ เคนน้ำเค็ม ผิงสุดท้าย (รวมเรื่องสั้นลูกแก้วสำรอง) เพราะเรามันแค่คนเล็ก ๆ ชายผู้ที่สวรรค์ไม่มีอะไรให้ (รวมเรื่องสั้นคนเล็กหัวใจหิมะ... มหาสมุทร) และนวนิยายเขียนฝันด้วยชีวิต ฉากท้องทะเล ฉากชายฝั่งทะเล ฉากการทำงาน การบรรยายความคิด อารมณ์ ความรู้สึก บุคลิกลักษณะ รวมถึงพฤติกรรมของตัวละครที่แสดงออกมาเมื่อได้รับปฏิกริยาตอบสนองที่เป็นด้านลบจากผู้อื่น สิ่งที่เป็นด้านลบเมื่อเข้ามากระทบอารมณ์ของชาวประมง ทำให้พวกเขาเกิดความสะเทือนใจ รันทด หดหู่ สิ้นหวังต่อการดำเนินชีวิต ตัวละครชาวประมงส่วนใหญ่จึงมักปล่อยชีวิตไปตามยถากรรม เพราะมองไม่เห็นแสงนำทางไปสู่ฝั่งอันสวยงามดังที่พวกเขาปรารถนา

การตีความภาพความทุกข์ยากของชาวประมงจากตัวบทจึงเป็นกระบวนการแรกที่ทำให้ค้นพบสารและเข้าใจความหมายที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอ เนื่องจากถ้อยคำและถ้อยความที่บอกความรู้สึกในด้านลบที่มีแต่ความท้อแท้ ทุกข์ยาก สิ้นหวัง การใช้ความเปรียบที่ให้ความหมายแทนความทุกข์ยากได้อย่างแยบคาย เป็นการเพิ่มเสน่ห์ให้วรรณกรรมเกิดอรรถรสไม่ซ้ำซากจำเจ การนำกระบวนการจินตภาพซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างวรรณศิลป์มาใช้ในวรรณกรรม ทำให้สารในวรรณกรรมเกิดภาพที่มีรายละเอียดชัดเจน เอื้อต่อการตีความสารในระดับต่อไป

การตีความภาพชาวประมงจากบริบท

การตีความในระดับนี้เป็นการตีความที่อาศัยจากตัวบทและบริบทร่วมกัน โดยหลังจากการวิเคราะห์ภาษาในตัวบทแล้วจะนำภูมิหลัง ประสบการณ์ ทศนคติ มุมมองความคิดของผู้เขียน รวมถึงเหตุการณ์ทางสังคมในขณะนั้นมารวมตีความ ทำให้ได้คำตอบที่มีความลึกซึ้ง เมื่อพิจารณาเรื่องราวของชาวประมงจากเหตุการณ์ร่วมสมัยผ่านวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชาวประมง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสั้นคนของทะเล ของ นั้น บางนรา ที่แสดงถึงความโดดเดี่ยวอ้างว้าง เรื่องสั้นเราเรียกมัน...ลูกทะเล ของ มงคล วัชรวงศ์กุล เรื่องสั้นมรสุม ของ พนม นันทฤกษ์ เรื่องสั้นเหมือนทะเลมีเจ้าของ เรื่องสั้นทะเลร่ำลือมโศก และนวนิยายทะเลและกาลเวลา ของ อัศศิริ ธรรมโชติ ล้วนแสดงถึงความทุกข์ยากในการประกอบอาชีพ

และชะตากรรมที่ได้รับจากท้องทะเล ภาพที่ปรากฏจึงเป็นภาพที่ไม่น่าชื่นชม เป็นแค่พลเมืองชั้นรองที่ไม่สามารถก้าวขึ้นมาเป็นพลเมืองชั้นหนึ่งได้ ดังเช่น *เรื่องสั้นผืนน้ำและแผ่นดิน* ของ *ประทีป ชุมพล* และ *เรื่องสั้นโลกใบเล็กของซัลมาน* ของ *กนกพงศ์ สงสมพันธุ์* ที่แสดงเรื่องราวของชาวประมงพื้นบ้านที่ถูกรุกรานที่ดินทำกินจากนายทุนที่เข้ามาหาผลประโยชน์ ทำลายวิถีชีวิตอันงดงามและกดขี่ชาวประมงพื้นบ้านให้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพล ทั้ง ๆ ที่ผืนดินและผืนน้ำเป็นของพวกเขามาตั้งแต่บรรพบุรุษ ภาพชาวประมงจากเหตุการณ์ร่วมสมัยจึงเป็นภาพที่ยืนยันถึงความแร้นแิดที่มีมาอย่างยาวนาน

การตีความจาก *ภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้เขียน* เมื่อศึกษาประวัติของประชาคม ลูนาชัย จะพบว่า ภาพความทุกข์ความสิ้นหวังของชาวประมงมีความสัมพันธ์กับประวัติชีวิตของผู้เขียน เนื่องจากช่วงหนึ่งของชีวิต ประชาคม ลูนาชัย “เคยประกอบอาชีพลูกเรือประมงเป็นระยะเวลาร่วม 10 ปี ออกเรือจับปลาทั้งในน่านน้ำไทย พม่า กัมพูชา เวียดนาม มาเลเซีย สิงคโปร์ และอินโดนีเซีย ผ่านความเหนื่อยยากและอันตรายในชีวิตมาอย่างโชกโชน ผู้เขียนเคยเห็นเรือถูกยิงจนไฟลุกท่วมลำเรือ เคยมองดูเรือลำใหญ่จมหายไปต่อหน้า เขาฝังใจกับภาพของเพื่อนลูกเรือที่ถูกกระสุนปืนใหญ่จนตัวขาดสองท่อน” (www.syrvice.com) ผู้เขียนนำประสบการณ์จริงมาถ่ายทอดลงสู่วรรณกรรม ดังเช่น ตอนที่ผู้เขียนเห็นเรือถูกยิงจนไฟลุกท่วมลำเรือและเพื่อนลูกเรือถูกยิงจนตัวขาดสองท่อน เหตุการณ์นี้ปรากฏใน *นวนิยายฝั่งแสงจันทร์* (น.184, 215-216) และ *นวนิยายคนข้ามฝัน* (น.354) ภาพของเรือลำใหญ่ที่จมหายไปต่อหน้าต่อตาจากอุบัติเหตุเรือชนกันมีปรากฏใน *นวนิยายกลางทะเลลึก* (น.240) เป็นต้น

ภูมิหลังและประสบการณ์ของ ประชาคม ลูนาชัย นำไปสู่ภาพในวรรณกรรม เพราะไม่ว่าจะอ่านเรื่องไหนก็จะมีภาพความจริงที่แสดงถึงความเหนื่อยยากลำบาก การถูกเอารัดเอาเปรียบ ความทุกข์ ความเหงา ความเศร้า ปรากฏขึ้นทุกครั้ง ตัวอย่าง *นวนิยายฝั่งแสงจันทร์* ผู้อ่านจะมองเห็นเรื่องราวชีวิตของลูกเรือประมง 4 คน ที่มีชีวิตแบบคนไร้ราก เป็นลูกเรือที่ฝากชีวิตไว้กับท้องทะเลแต่กลับมองหาฝั่งชีวิตไม่พบ ลูกเรือทั้ง 4 คนมีชีวิตอยู่ด้วยลมหายใจเพื่อการดำเนินชีวิตเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีศักดิ์ศรี ความภาคภูมิใจ และความมั่นคงอื่นใดเหลือไว้เป็นเครื่องประดับชีวิต ทำให้เกิดความแร้นแิดหุดห่อแท้ต่อการดำเนินชีวิต

ลมหายใจของประชาคม ลูนาชัย ได้รินรดเรื่องราวชีวิตที่เต็มไปด้วยรสชาติของความทุกข์ยากลงสู่วรรณกรรม *เรื่องมหกรรมแห่งชีวิต* ผู้เขียนใช้ “*พิณเปลือยกหอย*” ที่ยอมด้วยเลือดชาวประมงหนุ่มสองร้อยคนมาเป็นสัญลักษณ์แทนชะตากรรมอันโหดร้ายที่ลูกเรือต้องเผชิญ ในงานสัมมนา โครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. เรื่อง “สถานะและบทบาทของการวิจารณ์ในการศึกษาวรรณคดีไทย” ครั้งที่ 2 ประจำปี พ.ศ. 2552 หัวข้อ “งานเขียนกับชีวิตและสังคม” ประชาคม ลูนาชัย ได้กล่าวถึงชะตากรรมของชาวประมงเมื่อออกสู่ทะเลว่า “*เรื่องราวของชาวประมงเวลาออกสู่ทะเล คนบนฝั่งจะไม่รู้หรือกว่าเขามีชะตากรรมเป็นอย่างไร ต่อสู้ยังไง กินอยู่ยังไง วิธีการทำงานเป็นยังไง เมื่อเรามีโอกาสได้ไปพบเห็นได้ไป*

เก็บเกี่ยวมาก็มานำเสนอภาพตรงนี้” ชะตากรรมที่ต้องเผชิญไม่ว่าจะเป็นงานหนัก อุบัติเหตุจากการทำงาน เรือถูกปล้นและจมหายไปกับพายุ เหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏในนวนิยาย *ฝั่งแสงจันทร์* (น.183, 212) *นวนิยาย คนข้ามฝั่ง* (น.262) *นวนิยายกลางทะเลเล็ก* (น.43) *เรื่องชายผู้ที่สวรรค์ไม่มีอะไรให้* (น. 208) และ *เรื่องทอรัคในคืนเหน็บหนาว ในรวมเรื่องสั้น คนเล็กหัวใจมหึมา...มหาสมุทร* (น. 82) เช่นเดียวกับการกล่าวถึงหมู่บ้านแม่ข่ายที่มีอยู่มากแถบชายฝั่งทะเล ประชาคม ลุนาชัย ได้กล่าวถึงหมู่บ้านแม่ข่ายในงานสัมมนาครั้งเดียวกันว่า

เรื่องราวของชาวประมงมีเรื่องเล่ามากมาย ไปที่ไหนก็จะมีเรื่องเล่า มีตำนาน มีนิทาน ก็จะมีหมู่บ้านแม่ข่าย คือผู้ชายออกเรือไปหมดแล้วไม่ได้กลับมา ผู้หญิงที่อยู่บนฝั่งก็เลี้ยงลูกไปตามลำพัง มันเป็นชีวิตจริงที่จะไปเล่าที่ไหนก็คงจะเป็นเรื่องแปลก แต่ถ้าเล่าในหมู่บ้านชายฝั่งประมงนั้นเป็นเรื่องธรรมดา เป็นเรื่องราวพื้น ๆ ที่คนพบเห็นกันธรรมดาทั่วไป บางครั้งพ่อแม่ที่รอลูกชายกลับมา รอมา 10 กว่าปีแล้วยังไม่กลับ เขาก็คิดว่าลูกชายต้องกลับมา คนที่กลับมาจากทะเลก็บอกว่าลูกชายออกเรือใหญ่ไปไกลมากคงจะเก็บเงินได้เยอะ แต่ในความเป็นจริงก็คือลูกชายเสียชีวิตไปตั้งนานแล้ว

ประชาคม ลุนาชัย พยายามแสดงภาพให้ผู้อ่านเห็นว่า ชีวิตของชาวประมงเป็นชีวิตที่ผูกไว้กับโชคชะตา แล้วแต่ว่าโชคชะตาจะกำหนดและชี้ทางให้เป็นไปในทางใด เมื่ออยู่กลางทะเล นอกจากสภาพการทำงานอันเหน็ดเหนื่อยหนักแล้ว ภัยธรรมชาติทางทะเลและการปะทะกันกับเรือรบต่างชาติก็อาจทำให้ชีวิตของชาวประมงเกิดการพลิกผันได้ในเสี้ยววินาที ความพลิกผันในชีวิตที่เกิดขึ้นก็คือ “ความตาย” หรือไม่ก็ “พิการ” ชีวิตที่เหมือนอยู่บนเส้นด้ายที่พร้อมจะขาดลงได้ตลอดเวลาเป็นชีวิตที่ขาดความรื่นรมย์ เรื่องหมู่บ้านแม่ข่ายที่ประชาคม ลุนาชัย เล่าในงานสัมมนาคือหมู่บ้านที่เต็มไปด้วยหญิงม่ายเนื่องจากสามีเสียชีวิตขณะออกทะเล ความตายที่ไม่อาจกำหนดได้คือความทุกข์อันยิ่งใหญ่ในชีวิต ประชาคม ลุนาชัย ฉายภาพความรันทดหุดหู่ของครอบครัวชาวประมงที่ต้องสูญเสียลูกชายไว้ในนวนิยาย *ฝั่งแสงจันทร์* (น.214-215) ลูกชายชาวประมงของป้าจันทร์เสียชีวิตไปแล้ว 5 ปี แต่ป้าจันทร์ก็ยังรอคอยเพราะคิดว่าลูกชายยังมีชีวิตอยู่ ความรันทดหุดหู่ยิ่งทวีมากขึ้นเมื่อเพื่อนบ้านใกล้เคียงช่วยกันรวบรวมเงินส่งให้ป้าจันทร์ทุกปีโดยที่ป้าจันทร์คิดว่าเป็นเงินของลูกชาย พวกเขาบ้านจำเป็นต้องโกหกเพื่อรักษาน้ำใจของป้าจันทร์ซึ่งป่วยหนักด้วยโรคหัวใจไม่ได้รับรู้ถึง เหตุการณ์อันน่าสะเทือนใจ ดังข้อความว่า *“อีจันทร์มันเป็นคนน่าสงสาร พวกกูมันคนใจบุญ แต่จำใจต้องสุมหัวกันทำบาปหลอกหลวงอีจันทร์มาตลอด”* (นวนิยาย *ฝั่งแสงจันทร์* น.217) เหตุการณ์น่าเศร้าตรงที่ทุกคนพยายามช่วยกันรักษาคิดใจของผู้เป็นแม่มาตลอดจนสิ้นอายุขัย เพราะตอนป้าจันทร์ยังมีชีวิตอยู่ ป้าจันทร์อยู่ได้ด้วยลมหายใจแห่งความหวัง ด้วยความสุขที่ยังมีลูกชายอยู่ในความรู้สึก ภาพที่ปรากฏจึงยิ่งสะท้อนความขมขื่นอันแสนเจ็บปวดในชีวิตของชาวประมงได้อย่างถึงแก่นของชีวิต หมู่บ้านแม่ข่ายจึงกลายเป็นตำนานความเศร้าให้กับ

คนรุ่นหลัง ครอบครัวที่มีลูกสาวจึงมักกีดกันไม่ให้แต่งงานกับชาวประมงเพราะไม่ต้องการให้ประวัติศาสตร์ซ้ำรอยขึ้นอีกครั้ง ดังที่ปรากฏในนวนิยายคนข้ามฝัน (น.232) ภาพชาวประมงของประชาคม ลุนาชัย จึงไม่ใช่ภาพที่เกิดจากจินตภาพที่เลื่อนลอย แต่เป็นภาพที่เต็มไปด้วยชีวิตและจิตวิญญาณของความเป็นจริง

ภาพความทุกข์ยากของชาวประมงไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะเมื่ออยู่กลางทะเลเท่านั้น แม้ขึ้นมาบนฝั่งก็ยังหนีไม่พ้นจากความรู้สึกหดหู่รันทด เพราะสังคมตีค่าให้คนกลุ่มนี้เป็นคนต่ำต้อย เป็นพลเมืองชั้นรองที่ขาดการดูแลเอาใจใส่จากผู้มีอำนาจในสังคม อาชีพประมงเป็นอาชีพที่ภาครัฐไม่ให้ความสำคัญ ไม่มีสวัสดิการเป็นเครื่องประกันชีวิต ผู้วิจัยตีความประเด็นนี้จากเนื้อหาในกฎกระทรวงฉบับที่ 10 ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 ที่ไม่มีกฎหมายบังคับว่า ก่อนลูกจ้างจะทำงานบนเรือประมงต้องได้รับการตรวจร่างกายจากแพทย์ก่อนว่ามีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ พร้อมจะทำงานหนักบนเรือประมงได้ ไม่มีการบังคับว่านายจ้างจะต้องจัดทำสัญญาจ้างแรงงานประมงเป็นหนังสือ ส่งผลให้ลูกเรือประมงถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้างเสมอ ไม่มีการกำหนดจำนวนชั่วโมงทำงานไว้เหมือนกับการใช้แรงงานทั่วไป ไม่มีวันหยุดประจำปีหรือได้หยุดแต่ไม่ได้รับค่าแรง ไม่มีการกำหนดเกี่ยวกับสวัสดิการในเรื่องที่พัก อาหารและน้ำ การรักษาพยาบาล รวมถึงความปลอดภัยในการทำงานบนเรือประมง เช่น อุปกรณ์กันของมีคมหรือครีบลาดบาดหรือเสื้อชูชีพเมื่อต้องเผชิญกับพายุ (เอกลักษณ์ หลุ่มชมแข. ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการค้ามนุษย์ มูลนิธิกระจกเงา จาก www.notforsale.in.th) การที่สังคมไม่ให้ความสำคัญกับคนกลุ่มนี้ ชีวิตชาวประมงจึงกลายเป็นสิ่งไร้ค่า ความลำเค็ญและความตายของคนกลุ่มนี้จึงไม่มีความสำคัญสำหรับคนอื่น แม้ชีวิตที่ยังมีลมหายใจก็ไม่ได้รับเกียรติควรค่าแก่การยอมรับ ประสบการณ์ของผู้เขียนสะท้อนภาพการทำงานให้เห็นลักษณะของนายจ้างที่กดขี่ข่มเหงลูกน้อง การบีบบังคับให้ทำงานหนักตามความพอใจโดยไม่เลือกเวลาและไม่สนใจความเหน็ดเหนื่อยของลูกน้อง แสดงถึงความเห็นแก่ตัว จิตใจโหดร้าย ขาดความเมตตา ดังที่ปรากฏในเรื่อง *หอรักริมคืนเหน็บหนาว ในรวมเรื่องสั้นคนเล็กหัวโงมตีมา...มหาสมุทร* (น.82) และ*นวนิยายฝั่งแสงจันทร์* (น.114) บ่งบอกถึงความแข็งกระด้างในจิตใจ ทำให้ผู้อ่านเห็นว่า ประชาคม ลุนาชัย ต้องการเปิดเผยธาตุแท้ในจิตใจของมนุษย์ผู้มีอำนาจเหนือกว่าที่มีความเห็นแก่ตัว นึกถึงแต่ตัวเอง คำนึงถึงผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง โดยไม่สนใจว่าผู้อื่นจะเป็นอย่างไร

ภาพชาวประมงที่ปรากฏในเรื่องสั้นและนวนิยายของประชาคม ลุนาชัย ได้เผยให้เห็นถึงความคิด อารมณ์ ความรู้สึกหดหู่สิ้นหวังต่อเพื่อนมนุษย์ เพราะการถูกจัดให้เป็นพลเมืองชั้นรองที่ไม่เท่าเทียมกับผู้อื่นในทุกด้าน ทำให้ถูกมองว่าเป็นคนต่ำต้อย ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ข่มเหงรังแก จะสังเกตได้ว่าผู้เขียนมักให้ตัวละครชาวประมงมีความสัมพันธ์แต่เฉพาะกับคนชนชั้นล่างที่ต่ำต้อยเหมือน ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็ นหญิงพิการอัปถั กษณ์ หญิงชราป่วยหนัก (*นวนิยายฝั่งแสงจันทร์*) หรือมีเพื่อนฝูงที่เป็นเพียงฝูงนละองและเศษไม้ใบหญ้า (*คนโซ ใน รวมเรื่องสั้นลูกแก้วสำรอง*) ไม่มีโอกาสที่จะเป็นเพื่อนหรือเทียบเท่ากับคนกลุ่มอื่น

ที่เป็นพลเมืองชั้นหนึ่งของสังคมได้ หากพินิจคนกลุ่มนี้ด้วยหัวใจจะพบว่า ความทุกข์ของชาวประมงไม่ได้อยู่ที่ความยากจนหรือขาดสิ่งของเครื่องใช้เพราะคนกลุ่มนี้ไม่ได้ขาดเงิน แต่ความทุกข์อยู่ที่ความไม่แน่นอนของชีวิต ชาวประมงจะไปหวังอะไรกับวัดถุนิยม อำนาจ เกียรติยศ ชื่อเสียง หรือเงินตรา นอกจากลูก เมีย พ่อแม่ และครอบครัว ในเมื่อชีวิตที่หวังเพียงจะให้กลับขึ้นฝั่งก็ยังจะต้องพึ่งพาโชคชะตา แล้วชีวิตยังมีสิ่งอื่นใดเหลือไว้ให้เป็นความหวังได้อีก

การตีความจากบริบทโดยนำสังคมร่วมสมัย ภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้เขียนมาร่วมในการตีความ นับเป็นกุญแจสำคัญที่ไขสู่สภาพความจริงที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมและส่งต่อไปยังภาพในมโนสำนึกของผู้เขียนที่มองเห็นชาวประมงเป็นคนต่ำต้อยและเป็นฝ่ายถูกกระทำมาโดยตลอด ภาพในมโนสำนึกของผู้เขียนจึงเป็นภาพที่บอกถึงความเศร้าที่ยิ่งใหญ่เกินกว่าความเหงา ความอ้างว้าง ความเว้าแหว่งในชีวิต เพราะมนุษย์มีจิตวิญญาณ ความอุดมสุขของจิตวิญญาณเป็นความต้องการพื้นฐานที่ยิ่งใหญ่เหนือความต้องการอำนาจ เงินตรา ยศถาบรรดาศักดิ์ มนุษย์ต้องการยกย่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความนับถือในความเป็นเพื่อนมนุษย์ที่เกื้อกูลกัน วรรณกรรมของ ประชาคม ลุนาชัย จึงตอบโจทย์ที่ยิ่งใหญ่กว่าภาพของชาวประมง คือ ตอบภาพของความเป็นมนุษย์ที่มีจิตวิญญาณ

สรุปผลการวิจัย

ภาพของชาวประมงเกิดจากการตีความโดยการใช้กระบวนการทางจินตภาพทำให้เกิดภาพความทุกข์ยากซึ่งเป็นภาพความจริงที่มีความละเอียดอ่อน นับเป็นกระบวนการที่ตีความจากสารในตัวบท เอื้อให้เกิดต่อการตีความบริบทที่ต้องอาศัยสังคมร่วมสมัย ภูมิหลัง และประสบการณ์ของผู้เขียนประกอบ ทำให้เห็นว่าภาพชีวิตของตัวละครได้ส่องสะท้อนอารมณ์เบื้องต้นที่เกิดขึ้นไว้อย่างลึกซึ้ง อารมณ์ที่ว่านี้ก็คือความรู้สึกที่ถูกทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และจิตวิญญาณจากการที่สังคมจัดให้พวกเขาเป็นกลุ่มคนปลายแถว เพราะมีความเป็นอยู่อย่างยากไร้อันเนื่องจากการขาดโอกาสทางสังคม พวกเขาจึงเป็นได้เพียงกลุ่มคนหาเช้ากินค่ำที่ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากสังคมเหมือนคนกลุ่มอื่น มีหน้าซำกลับถูกสังคมรุมทำร้ายด้วยการข่มเหงรังแก ถูกเหยียดหยามจนชีวิตขาดความเชื่อมั่น กระบวนการจินตภาพผนวกกับการตีความทำให้มองเห็นภาพในมโนสำนึกของประชาคม ลุนาชัย ว่า แท้จริงแล้วชาวประมงไม่ได้รู้สึกตื่นเต้นทะยานอยากไปกับโลกแห่งเทคโนโลยีและบริโภคนิยม แต่สิ่งที่ขาดหายไปสำหรับพวกเขาคือความเป็นมนุษย์ที่ประกอบด้วยเลือดเนื้อ จิตวิญญาณ ศักดิ์ศรี และความสุขที่สมบูรณ์ด้วยความรักของเพื่อนมนุษย์ วรรณกรรมของประชาคม ลุนาชัย ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าความเศร้าอันยิ่งใหญ่สำหรับมนุษย์คือศักดิ์ศรีและจิตวิญญาณที่ถูกทำลาย

เอกสารอ้างอิง

- ดวงมน จิตรจําานงค. (2527). **สุนทรียภาพในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, หม่อมหลวง. (2543). **วิเคราะห์วรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศยาม.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2542). **นาฏกรรมแห่งชีวิต**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ : สหการคนวรรณกรรม.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2548). **ลูกแก้วสารอง**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2550). **เขียนฝันด้วยชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2552). **คนข้ามฝัน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2553). **กลางทะเลลึก**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : เอโนเวล.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2553). **คนเล็กหัวใจมหาสมุทร**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เพื่อนดี.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2553). **ฝั่งแสงจันทร์**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : เอโนเวล.
- ภาคย์ จินตนมัย. (2543, 23-29 กรกฎาคม). **ชาวกรุง 2000**.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2549). **เจิมจันทร์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกลักษณ์ หลุ่มชมแข. **ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการคํานุชย์ มูลนิธิระจกเงา**. สืบค้นเมื่อ 24 มกราคม 2556, จาก www.notforsale.in.th